

PANTHEON
YENİ BİR ROMA DİNİ TARİHİ
JÖRG RÜPKE

VakıfBank Kùltür Yayınları: 0387
İnsan ve Toplum: 034

PANTHEON
YENİ BİR ROMA DİNİ TARİHİ
JÖRG RÜPKE

Özgün Adı
Pantheon
“Geschichte Der Antiken Religionen”

Türkçesi
Atilla Dirim
Ekin Öyken

Yayın Danışmanı
Ekrem Demirli

Proje Editörü ve Son Okuma
M. Halit Çelikyön

Kapak ve Sayfa Uygulama
Faruk Özcan

Kitap Editörü
Handan Öyken
Belkıs Sağlam

VakıfBank Kùltür Yayınları
İnkılap Mahallesi
Dr. Adnan Büyükdenez Caddesi
No:7/A1 – Kat 13
34768 Ümraniye / İstanbul
Telefon: 0 216 285 9571
www.vbky.com.tr - info@vbky.com.tr
Sertifika No: 40141

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., 2025
© Verlag C. H. Beck oHG, München, 2016

ISBN 978-625-5848-05-5

*Kitabın Türkçe yayın hakları Onk Ajans aracılığıyla
VakıfBank Kùltür Yayınları'na aittir. Tanıtım amacıyla,
kaynak göstermek şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar
dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir
elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser
sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.*

Baskı
Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere, Avcılar / İstanbul
Tel: 0 212 412 1700
www.mega.com.tr - info@mega.com.tr
Sertifika No: 44452

1. Baskı: Temmuz 2025

PANTHEON
YENİ BİR ROMA DİNİ TARİHİ
JÖRG RÜPKE

TÜRKÇESİ
ATILLA DİRİM
EKİN ÖYKEN

JÖRG RÜPKE

Almanya'daki Erfurt Üniversitesi'nin Din Araştırmaları kürsüsünde daimi öğretim üyesi, Max Weber Kültür ve Sosyal Bilimler İleri Araştırma Merkezi'nin ve Beşeri Bilimler İleri Araştırma Merkezi'ndeki "Kent Kültürü ve Din: Karşılıklı Biçimlendirmeler" araştırma grubunun eş yöneticisidir. Eski Akdeniz'e ve onu açıklamaya uygun kavramlara odaklanan araştırmaları, kent bağlamında dinsel değişim ve din ekonomisi konularına doğru genişlemiştir. Kitapları Almanca ve İngilizce başta olmak üzere çeşitli dillerde yayımlanan Rüpke'nin Türkçeye çevrilen ilk monografı *Pantheon*'dur. İngilizce monografıları şunlardır: *Religion of the Romans* (2007), *The Roman Calendar from Numa to Constantine* (2011), *Religion in Republican Rome* (2012); *From Jupiter to Christ* (2014), *Religious Deviances in the Roman World* (2016), *On Roman Religion* (2016), *Pantheon* (2018), *Peace and War in Ancient Rome* (2019), *Urban Religion* (2020), *Religion and Its History* (2021), *Priests in ancient Rome* (2025). Rüpke ayrıca *A Companion to Roman Religion* (2007), *A Companion to the Archaeology of Religion in the Ancient World* (2015, Rubina Raja ile birlikte) kitaplarının ve dinde bireysellik, yaşanan antik din ve dinsel hoşgörü konularındaki çeşitli kitapların editörlüğünü yapmıştır.

ATILLA DİRİM

Atilla Dirim 1967 İzmir doğumlu. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu. Bir süre profesyonel turist rehberliği yaptı. 1997'den bu yana edebi tercümanlığın yanı sıra, konferans çevirmenliği yapıyor. Çok sayıda kitap çevirisi var. 2016'da Tarabya Çeviri Ödülleri Teşvik Ödülü'ne layık görüldü. Evli ve bir çocuğu var.

EKİN ÖYKEN

İstanbul Üniversitesi Latin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı öğretim üyesi Ekin Öyken'in çalışmaları Eski Roma dini tarihi, Antik Çağ müzik düşüncesi ve Latin şiirine odaklanmıştır. Roma Bacchus kültü bağlamında esime olgusunu incelediği tezini 2010 yılında tamamlayan araştırmacı, doktora sonrası araştırmalarını 2013'te bir yıl boyunca UC Berkeley'de sürdürmüş, Humboldt, Bordeaux, Berkeley ve University College London üniversitelerinde müzik düşüncesi ve filolojiyle ilgili bildiriler sunmuştur. Latin klasiklerinin Türkçedeki çevirilerini, edebi ve kültürel etkilerini de inceleyen araştırmacının Vergilius çevirileri üzerine Prof. Dr. Çiğdem Dürüşken'le birlikte kaleme aldığı bir kitap bölümü 2018'de OUP'ten çıkmış, "The Early Oblivion of the First Turkish Aeneid" makalesi de 2022'de *Classical Receptions Journal* dergisinde yayımlanmıştır.

Bütün aileme

İÇİNDEKİLER

Çevirmen Notu	11
Teşekkür	13
Türkçe Çeviriye Yazar Önsözü	15

PANTHEON

I

DİNLER TARİHİNE İLİŞKİN BİR YAKLAŞIM

1 Akdeniz Dünyası Dinler Tarihi Ne Anlama Geliyor?	21
2 Din	24
3 Dinsel Yetkinliğin Farklı Yönleri	29
4 Bireysel Bir Strateji Olarak Din	37

II

DEMİR ÇAĞI İTALYA'SINDA DİNSEL MEDYA DEVRİMİ

(MÖ 9-7. YÜZYILLAR)

1 Özel Olan	39
2 Akdeniz Dünyasında Bronz Çağı'ndan Demir Çağı'na Geçiş	43
3 Ritüel Olarak Nesne Bırakma	48
4 Definler	52
5 Tanrılar, Betimler ve Ziyafetler	59

III

DİNSEL ALTYAPI

(MÖ 7-5. YÜZYILLAR)

1 Tanrılar İçin Evler	67
2 Tapınak ve Sunak?	74
3 Altıncı ve Beşinci Yüzyıl Dinamikleri	82

IV
DİNSEL PRATİKLER
(MÖ 6–3. YÜZYILLAR)

1 Vücudun Kullanımı	91
2 Kutsallaştırma	101
3 Karmaşık Ritüeller	105
4 Anlatılar ve Betimler	109

V
AKTÖRLER:
DİNSEL UYGULAMALARIN
BENİMSENMESİ VE ŞEĞİLLENDİRİLMESİ
(MÖ 5–1. YÜZYILLAR)

1 Heterarşı ve Aristokrasi	115
2 Rahipler	119
3 Ayrım	125
4 Ziyafet Kùltürü	133
5 Kitle İletişimi	139
6 Tanrısal Olan	150

VI
DİN ÜZERİNE KONUŞMAK VE YAZMAK
(MÖ 3–1. YÜZYILLAR)

1 Ritüelin Metinselliğı	155
2 Kendini ve Başkalarını Gözlemleme	160
3 Sistematiğeştirme	167

VII
GEÇİT DÖNEM OLARAK AUGUSTUS ÇAĞI'NDA
DİNİN KAPSAMININ GENİŞLETİLMESİ
(MÖ 1. YÜZYIL – MS 1. YÜZYIL)

1 Yenilik Olarak Restorasyon	177
2 Kapalı Mekânlarda Din	188
3 Dinin Kapsamının Genişletilmesi	193

VIII
YAŞANAN DİN
(MS 1–2. YÜZYILLAR)

1 Dünya ile İlişkilerinde Bireyler	202
2 Ev ve Aile	205
3 Dinsel Faaliyetleri Öğrenme	212
4 Dinsel Deneyim Yerleri	215
5 Ev Tanrıları	234
6 Ev Kültü Yerine Yaşanan Din	242

IX
YENİ TANRILAR
(MÖ 1. YÜZYIL – MS 2. YÜZYIL)

1 Arka Plan	249
2 Isis ve Serapis	251
3 <i>Augustus</i> lar: Girişim	258
4 Kişinin Benliği	272
5 Özet	275

X
UZMANLAR VE SAĞLAYICILAR
(MS 1–3. YÜZYILLAR)

1 Dinsel Otorite	279
2 Kadın ve Erkek Uzmanlar	282
3 “Kamusal” Rahipler ve Dinsel Yenilikçilik	288
4 Kadın Peygamberler ve Vizyoncular	291
5 Din Kurucuları	295
6 Değişimler	301

XI
HAYALÎ VE GERÇEK TOPLULUKLAR
(MS 1– 3. YÜZYILLAR)

1 Metin Toplulukları	311
2 Anlatılar	320

3 Tarihselleřtirmeler ve Hristiyanlığın Kökeni	328
4 Dinsel Deneyimler ve Kimlikler	337

XII

SINIRLANDIRMALAR VE ORTAKLIKLAR

(MS 3 – 4. YÜZYILLAR)

1 Dinsel Bilginin Piyasa Deęeri	343
2 Politik Aktörler	347
3 Farklılıkları Yönetme	355
4 Rekabet Alanı	360

XIII

Sonsöz	365
Görsellerin Telif Bilgileri	369
Kaynakça	371
Dizin	467

ÇEVİRMEN NOTU

Pantheon, Antik Roma dini tarihi konusunda günümüzün en saygın ve üretken uzmanlarından biri olan Jörg Rüpke'nin uzun yıllardır sayısız yayına dönüşen çok yönlü araştırmalarının zirve noktalarından biridir. Rüpke bu kitapta kadim Akdeniz ve Antik Roma'ya ilişkin, antik metinlerden yazıtlara ve türlü arkeolojik buluntuya uzanan çok zengin bir malzemeyi çeşitli kültür kuramlarının kesişiminde, özellikle de din sosyolojisinin “yaşanan din” (İng. *lived religion*) yaklaşımını çerçevesinde ustalıkla ele alıyor. Bu sağlam ve çok yönlü bilimsel bakışı da okuyucusuna yer yer tarihsel roman hissi veren oldukça sürükleyici bir dil ve anlatıyla sunuyor.

Kitabın Almanca orijinalinden yapılan bu çeviri uzun ve olabildiğince tiz bir yayına hazırlık sürecinden geçti. Birden çok kişinin katkıda bulunduğu bu süreçte çeviri kontrolü ve belirli kısımların yeniden çevrilmesi, ayrıca Latince antik terim ve adların özgün biçimlerinin tespit edilmesi konusunda Belkıs Sağlam çok emek verdi. Terim ve adlar konusunda şunları tercih ettik: “Konsül, senato, kült” gibi Türkçeye yerleşmiş olanlar dışında, Rüpke'nin Almancalaşmış biçimleriyle yazdığı, çoğu Türkçeye yerleşmemiş olan antik terimleri Latince ve Yunanca özgün biçimleriyle verdik ve yana yatık yazdık. Yunanca ve Latince terimlerin yan yana bulunduğu yerlerde Yunanca terimleri köşeli ayraç içinde dili belirterek yazdık, bağlamdan anlaşıldığı durumlarda terimin hangi dilden olduğunu ayrıca belirtmedik. Yabancı terimler gibi, tek tanrılı dinlerin kutsal kitapları dışındaki tüm kitap ve eser adlarını da yana yatık yazdık. Antik yazar ve eser adlarını orijinal dilindeki biçimleriyle, Yunanca tüm sözcükleri transliterasyonla yazdık. Roma döneminde yazılmış Yunanca eserleri ve bu eserlerin yazarlarını Avrupa dillerinde yaygın olduğu gibi Latince adlarıyla değil Yunanca orijinal biçimleriyle verdik. Semavi dinlerle ilgili özel isimleri Türkçeye geçmiş biçimleriyle; İtalya, Yunanistan, Mısır gibi bilindik coğrafi adları da yine Türkçedeki biçimleriyle yazdık ama günümüzdeki siyasi sınırları Antik Çağ'dakinden oldukça farklı olan, Hispania/İspanya, Africa/Afrika gibi kökteş yer adları için, Antik Çağ söz konusu olduğunda antik adları, günümüzden söz edildiği zaman Türkçedeki güncel adları tercih ettik.

Handan Öyken'in yaptığı dikkatli okuma ve düzeltmeler, Jörg Rüpke'nin, kendisine danıştığımızda hemen gelen aydınlatıcı yanıtları ve elbette Halit Çelik-

yön başta olmak üzere VakıfBank Kùltür Yayınları ekibinin her aşamada özverili çalışması olmasaydı bu Türkçe metin ortaya çıkamazdı. Hepsine yürekten teşekkürler, sizlere keyifli okumalar!

Ekin Öyken

TEŞEKKÜR

Bu kitap, Roma ya da “Romalılar” gibi kolektif aktörlerden yola çıkmayan bir antik din tarihi bakış açısının sadece farklı bir din görüşü değil, her şeyden önce din tarihinin değişebilirliğine dair yeni bir görüş ürettiği inancına dayanmaktadır. Avrupa Araştırma Konseyi’nden alınan bir “İleri Düzey Hibe” (no. 295.555), kendi araştırmalarımı yapmamı ve (illüstrasyonlarla beni destekleyen) Marlis Arnhold, Christopher Degelmann, Valentino Gasparini, Richard Gordon, (dizini oluşturan) Maik Patzelt, Georgia Petridou, Rubina Raja, Anna-Katharina Rieger, Lara Weiß ve nihayetinde Emiliano Urciuoli ve Janico Albrecht’ten oluşan ekiple çalışmamı sağlayarak bu düşüncemi test etmemi mümkün kıldı. Bu isimlerin kitabın oluşmasındaki katkıları, notlarda ve kaynakçada tanımlanabilenlerin çok ötesine geçmektedir. Bu, aynı zamanda konferanslarda konuşmacı olarak, Max Weber Kolleg’de konuk olarak ya da Alman Araştırma Vakfı (KFOR 1013) tarafından finanse edilen “Tarihsel Perspektifte Dinsel Bireyselleşme” adlı araştırma grubunun bursiyerleri olarak ya da bu projeden doğan “Roma İmparatorluğu’nda Din” dergisinin ortak editörleri olarak bu girişime katkıda bulunan birçok meslektaş için de geçerlidir. Roberto Alciati, Clifford Ando, Michal Bar-Asher Siegal, Eve-Marie Becker, Elisabeth Begemann, Anton Bierl, Jan Bremmer, Malcolm Choat, Max Deeg, Nicola Denzey Lewis, Ulrike Egelhaaf-Gaiser, Esther Eidinow, Cristiana Facchini, Harriet Flower, Martin Fuchs, Jonas Grethlein, Ingvild Gilhus, Simon Goldhill, Manfred Horstmannshoff, Maria dell’Isola, Julia Kindt, Karen King, Antje Linkenbach-Fuchs, Patricia McAnany, Harry Maier, Teresa Morgan, Maren Niehoff, Vered Noam, Valeria Piano, Ilaria Ramelli, Veit Rosenberger, Federico Santangelo, Günther Schörner, Seth Schwartz, Marco Francisco Simón, Christopher Smith, Michael Stausberg, Darja Šterbenc Erker, Guy Stroumsa, Zsuzsanna Várhelyi, Markus Vinzent ve Greg Woolf isimlerini de anmak isterim. Woolf ile iş birliği, Alexander von Humboldt Vakfı tarafından “mabetler” üzerine araştırma için sağlanan fonla desteklenmiştir. Adı geçen herkese en içten teşekkürlerimizi sunarım!

Ursula Birtel-Koltes ve Diana Püschel çalışmanın organizasyonla ilgili temelinin oluşturdular. Katharina Waldner sadece öğretim görevlerimi üstlenmekle kalmadı, günlük işlerimin hafiflemesine ve çalışmama odaklanmama yardımcı oldu. Max Weber Kolleg yönetimi, Bettina Hollstein, Wolfgang Spickermann ve daha sonra Hartmut Rosa, üniversite yönetimi, Kai Brodersen ve Michael Hinz, Walter

Bauer-Wabnegg ve Thomas Gerken, projeyi akla gelebilecek her şekilde desteklediler. Hepsine ve fon sağlayan kuruluşların çalışanlarına en içten teşekkürlerimi sunarım. Sarah Al-taher ve Karoline Koch bıkıp usanmadan literatür araştırması yaptılar ve bunları bibliyografik olarak işlediler. Onlara, British School at Rome'a ve son redaksiyon için bana huzurla çalışma imkânı sağlayan müdürü Christopher Smith'e de teşekkür etmek isterim.

C.H. Beck'ten Stefan von der Lahr ve Princeton University Press'ten Al Bertrand beni kitaba dinsel değişimin bir anlatısı olduğu kadar, genel olarak Antik Çağ'da dinin mekanizmalarına dair bir kavrayış olarak yaklaşılmaya ikna etmeselerdi, kitap bugünkü şeklini alamazdı. Bu meydan okuma çıtayı epey yükseğe, hatta bazen fazlasıyla yükseğe koydu, ancak Stefan von der Lahr sayısız yerde çıtayı aşmama yardımcı oldu. Başarılı olduğum yerlerde, okuyucular ona teşekkür etmelidir. C.H. Beck'te dizgi sürecini özenle takip ettiği için Andrea Morgan'a tekrar teşekkür etmek isterim.

Bu kitabı anneme, babama, kardeşlerime, sevgili eşime ve kızımıza, kısacası doğduğumdan ya da kendi doğumlarından bu yana bana sevgiyle eşlik ettikleri için aileme ithaf etmek istiyorum. Haydi bakalım, artık kitabı okumak zorundalar.

Erfurt/Roma
Paskalya 2016

TÜRKÇE ÇEVİRİYE YAZAR ÖNSÖZÜ

Coğrafi olarak bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin üzerinde bulunduğu alan Roma İmparatorluğu'nun ana merkezlerinden biriydi. Yerleşik hayata geçme, tarım ve kentleşme gibi önemli kültürel yeniliklere ev sahipliği yapan ve MÖ ikinci bin yılda imparatorluk merkezlerinin oluştuğu, MÖ birinci bin yılda da kentleşmenin yaygınlaştığı bu oldukça gelişmiş bölge MÖ ikinci yüzyılın sonlarından itibaren Roma senatosunun ve daha sonra Roma imparatorlarının kontrolüne geçti. İran'a, Mezopotamya'ya ve Makedonya üzerinden Avrupa'nın daha Batı bölgelerine ulaşan ticaret rotalarının birçoğu Roma yol sistemlerinin yerleşik arterlerine dönüştü; Suriye-Filistin'e, Mısır'a, Kıbrıs'a ve Ege Denizi'nin içlerine giden deniz yollarının birçoğu gelişti. Burası Akdeniz ötesi kehanetlere ve şifa tapınaklarına ev sahipliği yapan, yeni kültürlerin ve dinsel grupların doğduğu, yerel gelişimin yanı sıra Yunan, Roma ve Yahudi dinlerinin gelişimleri açısından da önemli olan, din alanında sürekli yeniliklerin yaşandığı bir bölge ve aynı zamanda dinsel uygulamaların ve fikirlerin alınıp verildiği bir merkezdi. Bölge, Akdeniz Havzası'ndaki dinsel değişimin itici gücüydü ve küresel standartlara göre küçük ama kendi içinde son derece bağlantılı bu coğrafyada dolaşıma girmiş dinsel eylemlerin ve düşünce kalıplarının kolayca anlaşılabilirdiği, benimsenebildiği ve seçici bir yaklaşımla reddedilebildiği kültürel bir birlik üreten bölgeler arası ve bölgeler ötesi süreçlerin birçoğuna dâhildi.

Pantheon, son Tunç Çağı'ndan Geç Antik Çağ'a kadar bu gelişmeleri anlamak için bir anahtar sunuyor. Bunu, Afrika ve Avrupa kıtalarını kolayca ulaşabilecek bir noktada buluşturmuş ve buluşturmakta olan bir köprü durumundaki İtalya yarımadasının merkezindeki gelişmelere odaklanarak yapıyor. Öyle bir köprü ki, dün olduğu gibi bugün de Akdeniz'de coğrafi bir giriş oluşturarak güney kısmını Akdeniz'in doğu kıyılarından ticari ve kültürel ihracata açmış durumdadır. İlk beş bölüm adım adım Etruria, Latium ve genişleyen Roma kentine yoğunlaşıyor. Bu bölümler, uluslararası ve toplumsal çatışmalar, ata toprakları üzerinde hak iddia etme ve uluslararası ticaret girişimleri, iktidar ve hiyerarşi kurma ya da toplumsal değişime direnme çabalarıyla dolu, hızla değişen bir toplumda insanların ilahi olanla nasıl bağ kurduklarını, tanrı ve tanrıçalara yaşamlarının parçası olarak nasıl hitap ettiklerini anlatmaya odaklanıyor. Bu bağlamda "din" kavramı da okuyucuların uzak bir geçmişe ait uygulama ve inançları, günümüz insanı için

hâlâ ve belki daha da önemli olan endişe ve stratejilerin bir parçası olarak anlamlarını sağlamak için kullanılmıştır. *Pantheon*'un anlatısı “tapınak”, “kurban” ya da “adak” gibi yerleşik terimleri basitçe kullanmak yerine bu tür kurumların ortaya çıkışını ve yerleşik hâle gelişini tarihsel aktörlerin ve onların kavram ve terimlerinin gözünden görmeye çalışıyor. Antik İtalya’daki din tarihi bu bölümlerde öncelikle, geçmişteki insanların, betimlerle temsil edilen ve aynı zamanda hayal edilebilirlikleri sorgulanan ataların ve ilahların kutsal alanıyla iletişiminin imkân ve önemini anlamamız için bir model olarak sunuluyor.

Ne var ki, Akdeniz tarihi için Roma sadece sıradan bir örnek değildir. MS 2. yüzyılda İran sıradağlarına, Fırat’a, Arap ve Kuzey Afrika çöllerine, Atlantik Denizi’ne, Elbe Nehri’ne ve Tuna’ya ulaşan bir iktidar inşasının ve emperyalizmin baş kahramanı olması itibarıyla Roma’ya *Pantheon*’da ayrı bir önem atfediliyor. Dinin, imparatorluğun eyaletleri arasındaki iletişim için olduğu kadar merkezdeki iletişim ve konsolidasyon için de son derece önemli olduğu ortaya koyuluyor. Ancak dinsel aktörlerin de kendi yollarını bulmak, kendi hakikatlerini ve otoritelerini tesis etmek için imparatorluğun medyasını, kurumlarını, imgelerini ve tahayyüllerini kullandıkları gösteriliyor. Anlatı, İtalik elitlerin oturma ve yatak odalarına olduğu kadar, kent surlarının ve ordugâh duvarlarının ötesindeki ilham kaynaklarına ve dinsel deneyimlere, kent hinterlandındaki mağaralara ve kükürtlü sulara da bakıyor.

Akdeniz dini sadece bir inançlar ve zihinsel imgeler bütünü değil, nesnelerin, medyanın ve insanların dolaşımıydı. Dolayısıyla anlatı, son dört bölümden imparatorluğun geniş alanındaki gelişmelere yönelmek için Roma merkezinden hızla tekrar ayrılıyor. Din diğer kültürel pratiklerden, insanüstü tanrısal bir varlık, uluhiyet ya da ilahlar topluluğu, insan işlerine karışan ruh ve şeytanlar düşüncesiyle farklılaşır ancak din tarihinin konusu, teolojiden farklı olarak insan aktörlerdir. Böylece, kökleri Mısır ya da Filistin’de, Delfi ya da Roma’da, Dülük ya da Komagene’de gösterilen ilahi figürlerin İber Yarımadası’ndan Daçya’ya kadar uzanan bir coğrafyada muhatap alındığını, ayrıntılandırıldığını ve anlatıldığını görüyoruz. Diğer yandan özellikle filozofların ve kâhinelerin, yaratıcı zihinlerin ve topluluk önderlerinin, falcıların ve kitap yazarlarının kabul görmek ya da otorite, müşteri veya takipçi kazanmak için birbirleriyle yarıştıklarına şahit oluyoruz. Yahudilik ve onun İsa takipçilerinin oluşturduğu keskin biçimde ayrılmış kolları bu gelişimin ayrılmaz bir parçası olup kitabımın anlatısının da aslı bir parçasıdır. Bilindik dar anlamıyla “Roma dini”, Roma kentindeki elitler ve yerel alt-elitler tarafından gerçekleştirilen dinsel uygulamalar bütünüydü. *Pantheon*’da bu durum, çağdaş Rabbinik Yahudilik, Ortodoks ve Latin Hristiyanlıkları ve (en azından dolaylı olarak) Arap İslamı için bir tarih öncesi oluşturan Akdeniz’deki dinsel değişimin daha geniş çerçevesi içinde tanımlanmakta ve açıklanmaktadır. Bu, kentlerde kurulan

ve sürekli yeniden keşfedilen ve medyasıyla, okuryazarlığıyla, teknik incelikleriyle, şairlerden ve kadim kültür yazarlarından profesyonel müzisyenlere, tiyatrolara, dinsel yasalara ve manastırlara uzanan kurumlarıyla kırsal kesimde tekrar tekrar devrim yaratan bir din tarihidir. Maddi biçimleriyle, hoşumuza gitsin ya da gitmesin, Akdeniz çevresindeki kültürel mirasın bir parçasıdır. Bu mirasa sahip çıkanlara minnettar olmalıyız.

Orijinal baskının teşekkür bölümünde (bu baskıda s. 13-14), fikirlerimi şekillendiren, beni tenkit ya da teşvik eden ve doğrudan ya da dolaylı olarak pek çok şekilde katkıda bulunan birçok kişiye minnettarlığımı ifade etmiştim. Burada, bu kitabın Türkçe çevirisini hazırlayanlara, özellikle Doç. Dr. Ekin Öyken'e ve Vakıf-Bank Kültür Yayınları editör ekibine içtenlikle teşekkür etmek isterim.

Jörg Rüpke
Erfurt, Ocak 2024